

trenutačna nastojanja. HRSS je zapravo postao nepotrebna organizacija, a njegovi članci su se, uglavnom uspješno, uključili u sustav komunističke vlasti.

U trećem dijelu knjige Z. Radelić je analizirao slučajeve otpadništva od HRSS-a. Bile su to osobe koje nisu prihvatile »utapanje« u narodnofrontovske strukture i potpuni gubitak stranačke individualnosti te prokomunistička opredjeljenja u seljačkoj i agrarnoj politici koja je bila suprotna interesima seljaštva. Autor je prikazao slučajeve Franje Borića, Ivana i Tonča Dujmovića, Imre Filakovića, Josipa Posavca, Martina Sučića, Dane Škarice, Ivana Tora, Ivana Vrgoča, Ivana Vukašinovića i Jerka Zlatarića.

Knjiga Z. Radelića »Hrvatska seljačka stranka 1941.–1950.« temelji se na postojećoj literaturi i vrelima iz Hrvatskog državnog arhiva i Arhiva HAZU-a. Autor se navlastito koristio fondovima Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Hrvatske seljačke stranke i, donedavno, nepristupačnima Ministarstva unutarnjih poslova i Javnog tužiteljstva Hrvatske. Koristio se, dakako, i tiskanim vrelima, novinama, sjećanjima pa i usmenim izjavama. Nije istraživao u inozemstvu te je težište istraživane problematike saamo na prilikama, događajima i motrištima sudionika zbivanja u Hrvatskoj. Veze i odnosi s pripadnicima HSS-a u inozemstvu i njihovo djelovanje ostaju teme za iduća istraživanja.

Z. Radelić se znalački poslužio rezultatima znanstvene i ostale historiografske literature. Vrlo je kritičan prema arhivskoj građi. Nove činjenice i podaci su pouzdani, a ponuđena objašnjenja zbivanja dobro su utemeljena i argumentirana.

Prema tome, široka izvorna osnovica istraživanja, kritičnost prema izvorima i literaturi, utvrđivanje novih podataka i činjenica o oblicima i načinu djelovanja HSS-a i HRSS-a, prikazivanje sustava djelovanja KPJ/KPH u onemogućavanju političkih protivnika, preglednost i sustavnost u razlaganju problematike i argumentiranost objašnjenja, odlike su knjige Z. Radelića. Napisao je, dakle, zanimljivo djelo i vrijedan historiografski rad te tako dao značajan prinos proučavanju hrvatskih političkih prilika i odnosa na sredini XX. stoljeća.

Marijan Matucka

LJUBO BOBAN, Dr. Tomo Jančiković – HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista, Zagreb, Školska knjiga, 1996., 514 str.

Nekoliko mjeseci nakon iznenadne smrti jednog od naših najuglednijih povjesničara Ljube Bobana, nakladna kuća Školska knjiga objavila je njegovo posljednje djelo. Riječ je o opsežnoj knjizi o prvaku HSS-a dr. Tomi Jančikoviću. Kako ga je smrt spriječila da u potpunosti završi obradu prikupljenih dokumenata i njihov komentar njegovu je namjeru završila supruga mu Branka Boban koja je rukopis sredila i priredila za tisak, a za zadnji dio napisala i kraći komentar te izradila kazalo osobnih imena.

Knjiga se sastoji od 5 dijelova: *Dr. Tomo Jančiković – zastupnik Hrvatske seljačke stranke, Misija dr. Tome Jančikovića u Crikvenici, Dalmaciji i Bariju, Ratni dnevnik dr. Tome Jančikovića u Bariju, Šubašićev bliski suradnik i Sudenja, zatvor i smrt dr. Tome Jančikovića*. Prvi dio je najkraći i daje prikaz političke situacije u Hrvatskoj između dva svjetska rata i okruženja u kojem je djelovao Jančiković. Boban upućuje na nacionalna,

državnopravna i stranačko-politička opredjeljenja Hrvata u Jugoslaviji, koja je bila, kako autor naglašava, samo proširena Srbija u kojoj su svi tragovi hrvatske državnosti bili izbrisani, a Hrvatska bila gospodarski iskorištavana. Između četiri modela političkih opredjeljenja od integralnog jugoslavenstva, zatim zastupnika hrvatske posebnosti, ali s perspektivom nacionalnoga i državnog unificiranja jugoslavenskih naroda, preko pristaša hrvatske samostalnosti u okviru federalne ili konfederalne Jugoslavije, do zastupnika potpuno neovisne Hrvatske, Jančikovićev put se kretao od pristaše jugoslavenske nacionalne ideje i člana Demokratske stranke do stupanja u HSS i borbe za što veću suverenost i samostalnost Hrvatske u jugoslavenskim okvirima. Autor se nije detaljnije pozabavio ovim dijelom Jančikovićeve biografije. Tako u vrlo kratkim crtama upoznajemo tek nekoliko detalja iz njegova života. Bio je zastupnik na listi HSS-a i Udružene opozicije na skupštinskim izborima 1935. i 1938. godine, član ravnateljstva Gospodarske sloge i pročelnik njezina Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva, član ravnateljstva Zadružnog saveza, Gospodarskog Importnog i Exportnog Društva Pohit i štedionice banovine Hrvatske. Bio je i veza između Mačeka i Krnjevića, predsjednika i tajnika HSS-a, dok je potom bio u emigraciji, što upućuje na njegov značajan položaj u stranci. Dio prostora Boban posvećuje i Kerestinečkom slučaju 1936. kada je došlo do obračuna svjetine s nekolicinom četnika. Optužene seljake je Jančiković branio na sudu tezom da je došlo do delikta mase, koja je, izritirana prethodnim ubojstvom zastupnika Karla Brkljačića, reagirala na četničke provokacije i prijetnje Mačeku samoobranom kao legalnim pravom svakog naroda.

U kratkom uvodu Boban prikazuje europske i svjetske globalne sustave koji su se sučeljavali i na prostoru Hrvatske. Nacionalsocijalističko-fašistički sustav Njemačke i Italije bio je glavni oslonac ustašama i njihovim ciljevima. Međutim, dok je Italija bila za razbijanje Jugoslavije zbog svojih strateških interesa i teritorijalnih pretenzija, Njemačka se oslonila na ustaše tek kada se Jugoslavija pokazala kao nesiguran partner, a Maček odbio ponuđeno njemačko savezništvo. Ustaše su u cilju stvaranja samostalne hrvatske države tražili oslonac upravo kod Nijemaca i Talijana s obzirom na njihovu revizionističku politiku prekrajanja rezultata Prvog svjetskog rata, ali su uz to postali i vjerni sljedbenici njihovog društveno-političkog sustava. Vodili su represivnu politiku ne samo prema onima koji su se opirali ustaškom režimu ili samoj ideji o hrvatskoj državi, nego i spram nehrvatskog pučanstva uopće, a napose Roma, Srba i Židova. U prikazu građansko-demokratskog sustava upućuje na usmjerenost njegovih nositelja na Anti-hitlerovsku koaliciju, prije svih V. Britaniju i SAD. HSS, kao jedan od sljedbenika zapadne politike, zalagao se za seljačku demokraciju, kao modificiranu ideju građanske demokracije. Osnovno polazište bila je Banovina Hrvatska koja je trebala osigurati hrvatsku državnu individualnost, a kojoj jugoslavenski okvir nije bio cilj, nego samo realnost, koja je nadilazila snage Hrvata i HSS-a. Osnovni cilj komunističkog djelovanja bilo je uvođenje boljševičkog društvenog sustava, ali u borbi za vlast morali su računati na široke slojeve. Potiskivali su svoje uže ciljeve i propagirali »narodnooslobodilačku borbu«, razbijali vodstva stranaka optužbama za izdaju i prijetnjama, a njihovo članstvo i pristaše pridobivali na svoju stranu federalističkim i republikanskim programom. Pred završetkom rata revolucionarni ciljevi bili su sve transparentniji, a represija prema potencijalnim suparnicima u borbi za vlast sve tragičnija.

Drugi dio je u cjelini preuzet iz Bobanove knjige *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije I*. Osim njegovih tekstova *Misija dr. Tome Jančikovića*, *Misija Zenona Adamića*, *Misija pukovnika Ivana Babića* i *Stephen Clissold: Memorandum o Hrvatskoj seljačkoj stranci*, ovdje je ponovno objavljen dokument *Elaborat o politici HSS-a, Dr. Tomo Jančiković* iz 1943. godine, kojeg je objavila Fikreta Jelić-Butić u knjizi *Hrvatska seljačka stranka*. Tako ovaj dio predstavlja zaokruženu cjelinu o Jančikovićevu djelovanju u razdoblju 1941. do 1944. Mogu se pratiti Jančikovićeve nastojanja da u dogovoru sa vodstvom u Zagrebu (Farolfi, Tomašić, Košutić) konsolidira redove HSS-a u Hrvatskom primorju, Lici i Dalmaciji, te da pokuša uobličiti stranačku politiku u očekivanju ustaškog poraza i propasti NDH zajedno s porazom njihovih pokrovitelja Njemačke i Italije, ali istovre-

meno prihvatiti činjenicu da su se zapadni saveznici sve više oslanjali na partizanski pokret kao najznačajnijem vojnom čimbeniku na ovim prostorima. Uporno je demistificirao četnički pokret koji je na Zapadu još uvijek figurirao kao oslobodilački pokret, te upozoravao na njegovu otvorenu suradnju s Talijanima i antihrvatskom usmjerenju. Glavni cilj mu je bio, kako je to formulirao u *Elaboratu* (siječanj-veljača 1943.), spriječiti bratoubilački rat i istrebljenje Hrvata i izboriti se za hrvatsku narodnu samostalnost i suverenitet, pa i mimo vlade u Londonu. Nakon kapitulacije Italije emigrirao je u Bari, koji je bio pod britanskom okupacijom. Namjera mu je bila doći u kontakt s hrvatskim predstavnicima u Londonu. Međutim, Englezi su ga nekoliko mjeseci zadržavali u Italiji pod neopravdanom sumnjom da je surađivao s Talijanima i četnicima. Zapravo, bili su suočeni s partizanskim optužbama na njegov račun, a to je zadiralo u osjetljiva pitanja vojnog savezništva. Britanske obavještajne službe ispitivale su Jančikovića i saznale da on uopće ne prenosi Mačekovu poruku, ali da su poruku uputili Farolfi, Tomašić i Košutić, koji su upućivali na nužnost da se pregovara s partizanima. Jančiković ih je upozorio na to da pristaše HSS-a sudjeluju u partizanskom pokretu zbog borbe protiv okupatora, ali da će ga napustiti čim se rat završi. Vodstvo HSS-a izbjegava suradnju s partizanima kako bi se izbjegle represalije, a da su partizani neprijateljski nastrojeni prema Mačeku zbog straha od njegovog rivalstva nakon rata. Odbio je kontakt s jugoslavenskom vladom, zbog njezine velikosrpske orijentacije. Zahtijevao je od Britanaca da nakon Mihailovića i Tita podrže, konačno, i HSS.

Osnovni razlog zbog koje se Boban odlučio na objavljivanje ovog rada nalazi se u *Ratnom dnevniku dr. Tome Jančikovića*, koji je središnji dio knjige. Pronašao ga je 1984. godine dr. Vladimir Kovačević, emigrant u Johannesburgu, među zametnutim stvarima. Njemu ga je predao na čuvanje sam Jančiković uoči odlaska iz Barija u London srpnja 1944. godine. Dnevnik zauzima 120 stranica, a obuhvaća razdoblje od rujna 1943. do srpnja 1944. godine, dakle razdoblje od odlaska iz Dubrovnika nakon kapitulacije Italije i dolaska njemačko-ustaških trupa, do boravka u Bariju i njegovoj okolini. Opisivanje položaja u kojem se našao, kontakti s emigracijom, razgovori s predstavnicima engleskih vojnih i obavještajnih službi, ocrtavanje povišenih emocionalnih stanja zbog odvojenosti od obitelji i domovine, daju ovom dnevniku odlike koje dopunjuju i potvrđuju saznanja do kojih je Boban već ranije došao na osnovi arhivskih dokumenata. S povijesnog stajališta neće biti većih novina ili iznenađenja, ali posebnosti dnevnčkih zapisa svakom su povjesničaru dragocjen materijal, a mogu daleko plastičnije približiti vrijeme i prostor o kojem je riječ. Posebno je interesantan *Elaborat o držanju predsjednika Mačeka* kojeg je Jančiković datirao s 9. siječnjem 1944. U njemu opisuje pregovore Nijemaca (ožujak/travanj 1941.) i Talijana (kolovoz 1941.) s Mačekom i nagovaranje predsjednika HSS-a da preuzme vlast u Hrvatskoj kako bi se likvidirao ustaški pokret i Pavelić. Nijemci su nastojali ponovo nagovoriti Mačeka na suradnju nudeći mu Istru i Dalmaciju nakon kapitulacije Italije. Jančiković spominje i pokušaj atentata na Mačeka od strane ustaše Marijana Matijevića. Donosi *Elaborat* Ivana Babića, koji je došao Saveznicima u posebnu misiju u ime HSS-a. Osnovna misao nalazi se u tezi da je HSS ostao vjeran svojim principima, da nije surađivao ni s ustašama ni s partizanima, a sama činjenica da je odbio suradnju s okupatorom omogućila je ustanak naroda, što je vojno oslabilo Nijemce. U slučaju Mačekova prihvaćanja suradnje Nijemci ne bi trebali držati trupe na ovim prostorima. Suradnju s partizanima HSS je tolerirao u onim slučajevima kada njegovi pristaše nisu imali druge mogućnosti, ali u osnovi zahtijevao je pasivnost, izbjegavanje bratoubilačke borbe i čekanje savezničke pobjede. Pod datumom 20. travnja 1944. Jančiković donosi *Elaborat bez naslova* upućen State Departmentu u kojemu cjelovito obrazlaže politiku HSS-a. Boban upozorava da zbog same namjene teksta kojemu je bio cilj da upozori na hrvatsko pitanje pred Saveznicima, Jančiković naglašeno ističe okvire Jugoslavije, a da bi za objektivnije sagledavanje njegovih stavova trebalo uzeti u obzir Jančikovićev elaborat iz 1943. i brošuru iz 1938. Dakle, jugoslavenski okvir je realnost nastala spletom međunarodnih i domaćih prilika, ali je rješenje hrvatskog pitanja osnovna zadaća HSS-a i to zalaganjem za saveznu državu slobodnih

jugoslavenskih seljačkih naroda. Zanimljivo je tumačenje odnosa HSS-a spram komunističke organizacije partizanskog pokreta provedena po strogo komunističkom principu, pa je upozoravao na komunističku isključivost. Međutim, Jančkovića ništa nije pokolebalo u vjeri da je sporazum moguć, čak ni učestali napadi na njega i Mačeka u partizanskom tisku. Kao primjer, često je podsjećao na razvoj odnosa između Radića i Pribićevića. U razgovorima sa Šubašićem, uoči i poslije njegovih pregovora s Titom, do izražaja je došla velika međusobna suglasnost.

Četvrti dio knjige odnosi se na Jančkovićeve suradnju sa Šubašićem od odlaska u London i preuzimanja dužnosti viceguvernera Narodne banke Kraljevine Jugoslavije. Većim je dijelom posvećena politici HSS-a i posebno Šubašićevim naporima da kompromisima pokuša ujediniti sve političke snage u Jugoslaviji, kako bi se izbjegli daljnji sukobi, ali istodobno spriječili komunisti u potpunom preuzimanju vlasti. U tim nastojanjima imao je Jančkovićeve podršku, no ona se u knjizi ne analizira posebno, što je samo posljedica nedostataka dokumenata za novije razdoblje povijesti Hrvatske i HSS-a. Svaki povjesničar koji se bavi razdobljem nakon 1945., u izdavanju pojedinih ličnosti i analizi njihovih djelatnosti, s naglascima na specifičnostima koje su ih obilježavale, nailazi na velike poteškoće. Boban analizira okvire i rezultate Šubašićeve politike kako bi se mogao razumjeti Jančkovićevo položaj. Razdvaja ih u dvije etape: 1. od obrazovanja Šubašićeve vlade do osnivanja vlade DFJ; i 2. od obrazovanja vlade DFJ do Šubašićeve ostavke. Britanci su našli u Šubašiću najpogodniju osobu za njihove planove povezivanja kralja Petra i maršala Tita, uklanjanje Mihailovića te spajanja svih jugoslavenskih naroda u partizanskom pokretu. Takvu osobu nisu mogli naći među srpskim političarima, uglavnom velikosrpski orijentiranim. Posebnu pozornost Boban posvećuje analizi uspjeha i neuspjeha Šubašićeve politike. Uz sve slabosti koje su rezultirale Titovom potpunom pobjedom, Boban naglašava da je ipak Šubašićeva zasluga što se prihvatio misije u kojoj je trebalo ukloniti Mihailovića. Pri tome nije popustio velikosrpskim pritiscima, te se zalagao za obnovu Jugoslavije isključivo kao federativno-konfederativne države. Upućuje na veliku rezerviranost vodstva HSS-a, pa i protivljenje prema Šubašićevoj politici popuštanja partizanskom pokretu i sužavanja manevarskih mogućnosti za druge političke faktore, osobito sam HSS. Dok je prvi dio Boban obradio sintetičkim pristupom u kojem je sažeo svoje spoznaje do kojih je došao dugogodišnjim bavljenjem poviješću HSS-a, u dijelu u kojem obuhvaća razdoblje nakon osnivanja Ministarskog savjeta ili Privremene vlade DFJ većim se dijelom oslanja na poduže citate iz dokumenata iz Hrvatskog državnog arhiva, koji su tek prije nekoliko godina postali dostupni istraživačima, a odnose se na materijale OZN-c/UDB-e i Javnog tužilaštva NRH. Riječ je o istražnim zapisnicima, izjavama uhićenika, optužnicama, sudskim raspravama, presudama, žalbama i sličnim arhivskim materijalima od neprocjenjive vrijednosti. Boban je posebno koristio *Elaborat inž. Franje Gažija* pisanom u zatvoru, *Istražni zapisnik* dr. Karla Žunjevića, dr. Marka Pavičića i drugih. Objavio je i *Zapisnik Konferencije zastupnika HSS-a u Svećeničkom domu u Zagrebu od 15. studenog 1945.* Osim toga, Boban koristi materijale iz britanskih arhiva, napose dokumente Foreign Officea, a najviše diplomatske izvještaje. Koncentrirao se na najvažnija pitanja koja su opterećivala HSS nakon rata, a posebno na pitanja borbe za ravnopravnu ulogu HSS-a u poslijeratnom suparništvu s KP, suradnju sa srpskim oporbenjacima, ostavkama haesosovaca u vladi i njezinim organima, sporovima u vezi sudjelovanju ili bojkotiranja izbora za Ustavotvornu skupštinu i prijave stranke, zbog kojih je bilo najviše prijepora i razlogom sve veće diferencijacije u vodstvu HSS-a. Ukazao je na različite centre djelovanja oko kojih su se pristaše razvrstavale. Od onog uz HRS-a, grupe oko Šubašića, grupe pod utjecajem zatvorenog potpredsjednika inž. Augusta Košutića, a predvođene Mirom Košutić, sve do centra u inozemstvu oko Mačeka i Krnjevića.

Zadnji dio u cjelini sadrži izbor dokumenata koji su vezani za suđenje, zatvor i smrt dr. Tome Jančkovića, a sadrži *Optužnicu protiv Jančkovića i družine*, *Izvod iz zapisnika o saslušanju Jančkovića*, *Presudu Jančkoviću i družini*, žalbe i molbe suprugu Vere

Jančiković, *Obavijest Prezidijuma Narodne skupštine FNRI o smrti dr. Tome Jančikovića*, te uspomene na njega od Milana L. Rajića, Stjepana Gažija, inž. Božidara Vučkovića i dr. Dinka Šuljka.

Knjiga na kraju sadrži opširno kazalo od oko 900 imena koje se spominju u rukopisu s najnužnijim biografskim podacima za većinu od njih. Iako kazalo ima nedostataka i pogrešaka (npr. kod Ivana Bernardića nedostaje datum smrti /1994./; spomenuti Hundrić je Nikola Hundrić, koji je prije pristupa partizanima, što je navedeno, potpisao izjavu o pristupanju Ustaškom pokretu; Mladen Juričić se u kazalu krivo navodi kao Juričić; spomenuti Kuzmić, trafikant i član zagrebačke organizacije HSS-a, je Ivan Kuzmić, povjerenik Seljačke sloge u Splitu i član IO H(R)SS-a; Božidar Marković, radikal-ski disident, spominje se i pod imenom Božidar Mraković; spomenutom Magušiću je ime Stjepan; Stevo Maroslavac, predsjednik donjemiholjačke općinske organizacije HSS-a, spominje se još jednom pogrešno kao Stevo Miroslav; dr. Dinko Šuljak se spominje i pod imenom Nedeljko Šuljak, iako je riječ o istoj osobi; Jakov Zoko, zastupnik HSS-a, spominje se i pod pogrešnim imenom Zoki, što je pogreška koja se javlja u dokumentu; nepreciznost s imenom H(R)SS-a koji se preimenovao u HRSS tek nakon rata; kod Dane Škarice, zastupnika HSS-a, pogrešno se navodi da je bio ministar u vladi DFJ) ono je ne samo od velike pomoći za snalaženje u knjizi, nego i dragocjen izvor podataka za zaista veliki broj sudionika povijesnih zbivanja 30-ih i 40-ih godina u Hrvatskoj, a najviše za članove i pristaše HSS-a. Uostalom, posljednja knjiga prerano umrlog profesora Bobana je nezaobilazno štivo za svakoga koji se misli baviti poviješću Hrvatske, a posebno HSS-a u razdoblju uoči Drugog svjetskog rata, u ratnom i postijeratom razdoblju.

Zdenko Radelić

NEVIO ŠETIĆ, Istra između tradicionalnog i modernog ili o procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri, Naša Sloga, Pazin 1995., 160 str.

Bilo to pod utjecajem najrecentnijih društvenih i napose političkih zbivanja na području jugoistočne Europe, ili najblaže rečeno zbog potrebe svojevrstnog preispitivanja historiografskih sudova i ocjena o hrvatskoj povijesti 19. i 20. stoljeća općenito, neosporna je činjenica da se mladi hrvatski historičari ponovo okreću istraživanju političke povijesti, i to posebice problemima iz područja ideologije, programa i djelovanja pojedine stranke i sl. Na izvjestan način o tome govori i knjiga »Istra između tradicionalnog i modernog« iz pera mr. Nevija Šetića, koju je prošle godine objavila nedavno pokrenuta pazinska izdavačka kuća znakovitog imena *Naša sloga*, kao drugi svezak svoje Knjižnice povijesnih djela. Zapravo, ova najnovija Šetićeve knjiga nastoji obuhvatiti glavne silnice i prikazati cjelokupan tijek procesa integracije hrvatske nacije na području Istre.

Kako piše u predgovoru dr. Miroslav Bertoša: »Povjesničar koji je ispisao ove stranice pripada onome naraštaju istarskih intelektualaca koji je svoja razmatranja temeljena na knjižno-novinskom i arhivskome proučavanju prošlosti zaokruživao upravo u trenutku dinamičnih sazrijevanja, povijesnih preobrazbi i kriznih lomova povijesno promašene i politički fragilne, umjetne i nasiljem održavane tvorevine nazvane Jugoslavija«. Iako po životnoj dobi Šetić pripada mlađoj generaciji povjesničara, on je